

Univerzitet Donja Gorica

Fakultet umjetnosti

Podgorica

**Popularna kultura i nordijske mitološke teme: Strip album *Tor i Loki – braća po krvi*
(studija slučaja)**

SPECIJALISTIČKI RAD

Student: Jovana Šofranac

Mentor: prof. dr Maja Đurić

Broj dosijea: 18/003s

Komentor: prof. dr Nenad Vujadinović

Podgorica, mart 2020. godine

SADRŽAJ

1. Uvodne napomene.....	3
2. O odnosu glavnih likova kroz narativne niti različitih epizoda iz strip albuma.....	6
3. Loki i Nordijska mitologija u kontekstu opusa kompanije Marvel.....	13
4. <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> i pet autorskih „zamki“ Skota Meklauda.....	16
5. Zaključak.....	25
6. Appendix.....	26
7. Spisak slika.....	27
8. Citirana i korišćena literatura.....	28

1. Uvodne napomene

U svojoj studiji *Loki: myth vs Marvel – How do the representations of Loki differ between Norse mythology and Marvel’s cinematic portrayal?* Viktorija Pael ističe da je „nordijska mitologija za germanske narode isto što i biblija za hrišćane”.¹ Nordijski mitovi opisuju živote bogova i običnog naroda, i ispredali su se vijekovima u dugim i hladnim sjevernjačkim zimskim noćima i tokom subpolarnih toplih ljetnjih dana, dugih poput vječnosti. Mnoge nordijske priče nedostaju, mnoge od njih nijesu dočekale da budu zapisane i tako nikad nijesu ni uspjele da dođu do nas. Na osnovu strukture koja je ispletena poznatim nam pričama jasno je da je u ovoj bogatoj mitološkoj matrici ostalo mnogo narativnih „bjelina“, ali i jedna ovako „osakaćena“ mitologija obiluje nevjerovatnim pričama o bogovima i njihovom nastanku, životu, nedaćama, spletkama, ljubavi, avanturama i bitkama.

U nordijskoj mitologiji likovi koji se najviše spominju i koji su oduvijek smatrani najznačajnijim su: Odin, Tor i Loki. Odin je najstariji i najmudriji među bogovima, on je vrhovni bog Asgarda. Dao je jedno svoje oko u zamjenu za mudrost i, kako ističe Nil Gejmen: „u zamjenu za poznavanje runa i za moć žrtvovao sebe samome sebi”.² Odinov sin je Tor Gromovnik, najvoljeniji i najsnažniji bog među svim bogovima. Tor je poznat po svojoj nevjerovatnoj snazi, koju udvostruči kada stavi opasač snage Megingjordu, i po svom čekiću Mjolniru, koji su iskovali patuljci i od kojeg drhte svi trolovi i divovi na svijetu. Kad čujete riječi kao što su: *podvala, smicalice, dovitljivost, pronicljivost, zavist* ili *mrak*, jedini ko vam množe pasti na pamet iz nordijske mitologije jeste Loki. Loki je Odinov pobratim, a sin diva Farbautija i vitke i prelijepe Laufej, koju su zbog svoje građe zvali Nal, što znači *igla*. On je najlukaviji i najpodmukliji bog koji hodi Asgardom, odn. kako piše Nil Gejmen: „Zbog Lokija svijet je zanimljiviji, ali manje bezbjedan”.³

---

¹ Victoria Powel, *Loki: myth vs Marvel, How do the representations of Loki differ between Norse mythology and Marvel’s cinematic portrayal?*, Amazon Kindle Edition, Seattle, 2018, loc. 1.

² Nil Gejmen, *Nordijska mitologija*, Laguna, Beograd, 2017, str. 19.

³ Isto, str. 22.

U umjetnosti je čest slučaj da se mitovi reinterpetiraju u različitim medijima, kao što su književnost, slikarstvo, igrani i animirani film, televizijska serija ili strip; a tako je i s nordijskom mitologijom.

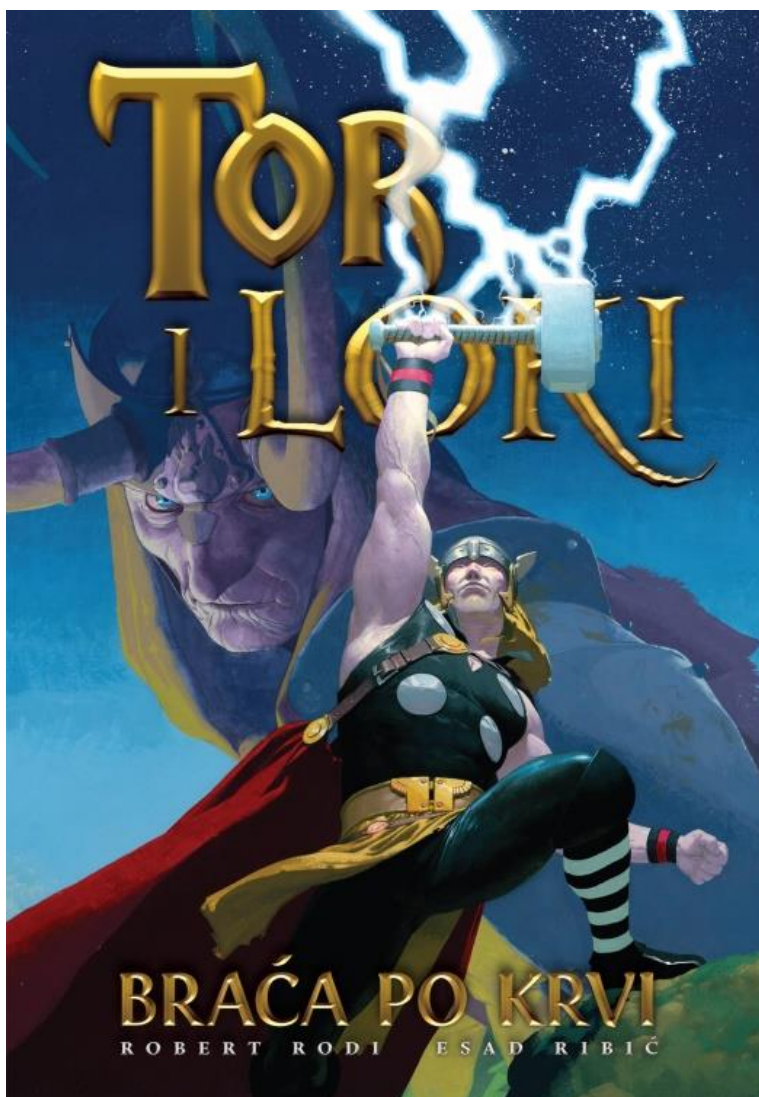
Marvel Cinematic Universe je američka medijska kuća koja već dugi niz godina pravi i filmove bazirane na likovima, motivima i događajima iz nordijske mitologije; naravno, znatno prije toga kompanija Marvel bila je započela i produkciju stripova na istu temu. Mitologija germanskih naroda, nije bila popularna poput grčke ili rimske i upravo su se autori popularnih Marvelovih serijala izborili da se šira javnost na globalnom nivou u značajnoj mjeri zainteresuje za nju i da je prigrlili kao značajan dio svjetskog kulturnog nasljeđa.

Marvelovi stripovi koji se tiču nordijske mitologije datiraju još iz vremena s početka šezdesetih godina dvadesetog vijeka. Naime, njihovi čuveni autori: scenarista Sten Li i crtač Džek Kirbi godine 1962. započeli su sagu o Toru, nordijskom Bogu, kao super-junaku. Marvelov Tor je prvi put ugledao svjetlost dana u stripu *Journey Into Mystery* #83 1962. godine. Naravno, autori su, vrlo brzo savršenom, snažnom Toru morali da stvore kontrapunkt, da razviju lik koji će da bude oličenje *tamne strane*; a kako je u nordijskoj mitologiji tu ulogu antagoniste već imao Odinov pobratim Loki, izbor je, na neki način, bio i unaprijed determiniran; s tim što je Loki u Marvelovoj interpretaciji mita predstavljan kao Torov brat, odn. kao drugi (usvojeni) Odinov sin.

Predmet konkretnih istraživanja i analiza u ovom radu biće strip album *Tor i Loki – Braća po krvi*, objavljen 2017. godine, za koji je scenario napisao Robert Rodi, a koji je nacrtao Esad Ribić.⁴ Konkretnije, analiziraćemo odnos između dva glavna lika iz spomenutog stripa u jednom širem kulturološkom kontekstu, kao i u kontekstu opisa koji o njima daje Nil Gejmen u svojoj knjizi *Nordijska mitologija*; s posebnim akcentom na lik Lokija. U tom smislu veoma važna za naš rad je i, već spomenuta, recentna studija Viktorije Pael pod naslovom *Loki: myth vs Marvel, How do the representations of Loki differ between Norse mythology and Marvel's cinematic portrayal?*, u kojoj autorka obrazlaže po čemu se prikazivanje Lokija razlikuje u nordijskoj mitologiji i u Marvelovom kinematičkom univerzumu. Na kraju rada ćemo sagledati ovaj strip album i u kontekstu nekih od teorijskih i zanatskih postavki američkog crtača i teoretičara stripa Skota Meklauda.

---

⁴ Robert Rodi, Esad Ribić, *Tor i Loki - Braća po krvi*, Phoenix press, Beograd, 2017.

Sl. 1: Naslovna strane strip albuma *Tor i Loki – Braća po krvi*.

Strip album *Tor i Loki – Braća po krvi* osim spomenute noseće epizode, sadrži i reprinte dva starija Marvelova strip izdanja koja su radili scenarista Sten Li i crtač Džek Kirbi (*Journey into mystery*, *Moćni Tor – Zarobljen od Lokija*, *Boga podvale* iz 1962. godine i *Priče iz Asgrada doma moćnih nordijskih bogova! – Dolazak Lokija* iz 1965. godine), kao i dio epizode *Tor* objavljene 2007. godine, za koju je scenario napisao Dž. Majkl Stražinski i koju je grafički uobličio Olivije Koipel.

2. O odnosu glavnih likova kroz narativne niti različitih epizoda iz strip albuma

U nosećoj epizodi *Tor i Loki – Braća po krvi*, jasno možemo uočiti Lokijevu nezajažljivu glad za vlašću, te nevjerovatan i godinama prikupljan i sputavan gnijev; ali, s druge strane, možemo osjetiti i zrnca ljubavi koja gaji prema svom bratu Toru, kao i osuđivački stav prema ocu Odinu. Loki u ovom stripu uspijeva da porazi Tora i preuzime Asgard. Već na početku zapažamo Lokijeve psihičke lomove, pratimo njegovo podsjećanje na prošlost i uspijevamo da osjetimo količinu bijesa koju gaji prema Toru i Odinu. Kao što smo već rekli, osim bijesa koji osjeća prema Toru, Loki prema njemu gaji i neku vrstu škrte ljubavi i samilosti, zbog čega ne želi da ga ubije i zadovoljava se time da ga natjera da osjeti bar dio patnje koju je Loki osjećao tokom čitavog svog života. Loki je malo kome drag jer konstantno pravi i donosi nevolje; ali kad se ukaže potreba da se dođe do nekog cilja prevarom, mnogi od moćnih bogova prvo posmisle na Lokija i narede mu da riješi stvar. Stoga se on nikada nije osjećao voljeno i poštovano od strane Asgardana i upravo je to jedan od važnijih motiva koji ga pokreću da ostvari svoj naum i osvoji Asgard kako bi i njima pokazao da je dostojan nasljeđa svih bogova ovoga grada.

Dolazak boginje Hel mu kvari planove jer ona zahtijeva da Loki ubije Tora. Loki je pokoleban i jedini izlaz iz situacije u kojoj se našao pronalazi u konsultacijama s Karnilom, svojom saveznicom, čarobnicom i kraljicom Nornhajma, neprijateljski nastrojenoj prema Asgardu. Pokolebani i neodlučni Loki od nje traži da zaviri u providenje i da otkrije da li postoji još neko ko ima sudbinu njemu nalik. Nažalost, uviđa da postoje na stotine Lokija i Torova i da je svakom Lokiju sudbina ista, te da svaki put za svoja zlodjela biva kažnjen i na kraju vječno prikovan za stijenu nad kojom vreba otrovni reptil s ubistvenom namjerom. Reptilov otrov se, kap po kap, usmjerava ka Lokijevom licu; ali Lokijeva odana gospa drži posudu nad njim, sprečavajući tako da ga otrov, polako ali sigurno, zauvijek uništi. Ipak, kad se posuda napuni, ona je mora isprazniti i kap otrova povremeno mora pasti na Lokijevo lice, nanoseći mu neizdrživ bol. Tor, dakle, uvijek iz borbe izlazi kao pobjednik.

Sl. 2: Kvadrat/panel iz stripa *Tor i Loki – Braća po krvi*, Loki i reptil.

Saznavši istinu o svojoj sudbini Loki rješava da odbije Helin predlog, da joj se suprostavi i da ne ubije Tora. On poželi da promijeni svoju sudbinu i da prekine niz sukoba sa svojim bratom, te odlazi da ga oslobodi i da mu kaže što je naumio. Tor se, međutim, neposredno pred Lokijev dolazak sam oslobađa okova i, ni ne saslušavši Lokija, iskaljuje na njemu svoj bijes.

Sl. 3: Stranica iz stripa *Tor i Loki – Braća po krvi*, završna scena.

U dvijema epizodama koje predstavljaju reprinte izdanja iz šezdesetih godina i koje su sastavni dio ovog zanimljivog izdavačkog poduhvata spakovanog u korice jednog strip albuma, mogu se uočiti obrisi gotovo identičnog suparničkog, ali i pomalo sentimentalnog odnosa među Odinovim sinovima.

Epizoda *Moćni Tor – Zarobljen od Lokija, Boga podvale* iz 1962. godine započinje opisom nezavidne situacije u kojoj se našao Loki. On je već godinama zarobljen od strane bogova u drvetu zbog svojih podvala, a jedini način da se izvuče iz ove situacije bio bi kad bi neko zbog njega pred tim drvetom zaplakao. Kako Loki nikome nije nedostajao i kako niko nije žalio za njim, nije mu bilo lako osmisliti plan oslobođenja. Ipak, Loki je bog lukavstva i podvale, pa on svojom pronicljivošću uspijeva da se oslobodi tako što prvo, zahvaljujući dugogodišnjoj upornosti, uspijeva da prezme kontrolu nad drvetom i nad njegovim postupcima; a onda, dok je kraj drveta prolazio Hejmdal čuvar Bifrosta (duginoga mosta koji povezuje Asgard s ostalim svijetom), Loki to isto drvo uspijeva da natjera da ispusti jedan od svojih listova i to tačno tako da padne Hejmdalu direktno u oko – te Hejmdal zbog toga uistinu postaje biće koje zbog nekog Lokijevog postupka i na tom precizno određenom mjestu: ispušta suzu. Prevarivši tako i bogove, i drvo, i Hejmdala, Loki poslije dugog i neobičnog zatočeništva napokon postaje slobodan. Prvo na što pomišlja je da krene u pohod na Tora. Pronalazi ga na Zemlji i mami ga sebi tako što izaziva problem zbog čijeg će se razrješavanja Tor odmah pojaviti na mjestu na kojemu ga Loki već očekuje. Spretnom manipulacijom Loki preuzima kontrolu nad Torovom voljom i dolazi samo na korak do pobjede nad najmoćnijim bogom. Ipak, Tor uspijeva da se oslobodi Lokijeve hipnoze i vraća ga u zatočeništvo, u Asgard.

Sl. 4: Stranica iz reprinta *Moćni Tor – Zarobljen od Lokija, Boga podvale, završna sekvenca.*

Drugi reprint pod nazivom *Priče iz Asgrada doma moćnih nordijskih bogova! – Dolazak Lokija iz* 1965. godine govori o borbi mladog i plemenitog Odina s veliki ratnikom i divom Laufejem. Tokom razvoja Asgarda, vrhovni gospodar svih bogova Odin morao je često da se bori s neprijateljima kako bi potvrdio i osigurao svoju vladavinu. Borba sa kraljem divova iz Jotunhajma Laufejem je bila jedna od najvažnijih, bar kad je o grananju nordijske mitologije riječ, jer je Odin poslije te bitke usvojio sina. Ogromni i snažni Laufej imao veliku želju da zauzme Asgard i postane

gospodar, ali je morao prvo da porazi nepobjedivog Odina. Njihova borba je trajala dugo, u jednom trenutku su se uključile i vojske s obje strane, ali na kraju gorostasni Laufej nije izdržao. On je za sobom ostavio sina Lokija, kojeg je neizmjereno volio, ali kojeg je narod Jotunhajma smatrao Laufejevom sramotom, jer Loki, za razliku od svih svojih sunarodnika, nije bio div. Nakon pobjede Odin je pronašao malog Lokija umotanog u ćebe i, znajući za njegovu titulu po rođenju i za osjećanja koja je pobijeđeni Laufej gajio prema njemu, proglasio ga je svojim sinom i Torovim bratom, kao i besmrtnim stanovnikom Asgarda. Tako je započela Lokijeva priča u Marvelovom univerzumu.

U četvrtoj epizodi iz ovog strip albuma *Razonoda i varke*, koja je dio jednog, također, prethodno objavljenog stripa pod nazivom *Tor*, opet se vraćamo na Lokijevu želju za prevlašću nad Torom i Odinom. Loki u tijelu žene dolazi kod Hel, koja živi na zemlji gdje crpi svoje ljudske resurse, i moli je za uslugu. On traži od Hel da ga vrati unazad kroz vrijeme jer mu je potrebno da složi još nekoliko kockica kako bi njegov naum da postane gospodar Asgarda napokon urodio plodom. Hel mu pruža pomoć, ali Loki opet, poslije čitavog niza peripetija ne uspijeva da ostvari svoj vječiti san.

*

*   *

Čitajući ovo izdanje, u kojem imamo četiri epizode stripova iz različitih vremenskih razdoblja, možemo uočiti da Marvelovi autori odžavaju tenzije koje karakteriše činjenica da količina gnijeva 3koju Loki osjeća prema svom bratu i poočimu nikad ne jenjava. Interesantna stvar je što, u njihovoj interpretaciji, Loki ne želi Torovu ili Odinovu smrt, već samo pokušava da ih natjera da osjete njegovu patnju. Ima čak i trenutaka u kojima iskreno želi da promijeni sudbinu i da pokuša da bude u dobrim odnosima, naročito sa svojim bratom.

Možda upravo u ovome i leže neki od odgovora na pitanja: Zašto čitaoci i gledaoci ove Marvelove sage, ipak, toliko vole lik Lokija.

S jedne strane, nesumnjivo je tačno to što Nil Gejmen kaže da je svijet zanimljivije mjesto s Lokijem u njemu, iako je istovremeno i opasnije za život; ali jedna još ubjedljivija činjenica ide u prilog simpatijama koje prema ovome liku osjećaju Marvelovi fanovi širom svijeta: ljudi,

jednostavno, lako prepoznaju gnijev jednog autsajdera kakav je Loki u odnosu na Tora ili Odina i još se lakše poistovjećuju s onime koji taj gnijev u srcu nosi.

U svojoj interpretaciji Frojdove psihoanalitičke teorije u najširem kulturnom kontekstu profesor Đuro Šušnjić ukazuje na neke od kulturoloških karakteristika ljudskog bića koje nam mogu pomoći i u razumijevanju odnosa likova o kojima u ovome tekstu govorimo.

„Čovek je složeno biće“, piše Đ. Šušnjić, eksplicirajući Frojdove stavove, „i u njemu se jasno rezlikuju tri sloja: *nesvesni* (id-ono), *svesni* (ego-ja), i *nadsvesni* (super-ego, nad ja). Ova tri sloja *bitno* se razlikuju s obzirom na sadržaj i oblik, a među njima postoje *napeti* odnosi. Narušavanje tih odnosa dovodi do *bolesti* ljudskog bića.“⁵

Nesvjesni dio čovjeka ili *id* označava ono nagonsko u njemu, riječ je o tajnovitom, mračnom i najdubljem sloju čovjeka, o onome njegovome dijelu koji želi da bude zadovoljen bez obzira na okolnosti.

Ego-ja je svjesni dio čovjeka koji na racionalan način pokušava da zadovolji svoje nagone.

Super-ego je ono nadsvjesno u nama što kontroliše i *ego*, i *id*. „Njega sačinjavaju običajne, verske, moralne, pravne, ideološke, umetničke i druge vrednosti, norme i pravila čija je funkcija da orijentišu pojedince u situacijama kada moraju da biraju, da se odluče.“⁶ To, naravno, znači da nam određene društvene norme i kanoni određuju način na koji nešto radimo, kako nešto shvatamo ili kako odlučujemo.

Imajući u vidu ova kratka objašnjenja Frojdove strukture ljudskog bića, možemo pokušati da kroz njih sagledamo i odnos između Lokija i Tora. Loki se, nesumnjivo, može vezati za *id*, jer kod njega apsolutno preovladava nagonski dio; on sve svoje najmračnije nagone i tajne izbacuje na površinu i ne krije ih. Kod Tora, s druge strane, preovladavaju *ego* i *super-ego*, njegovim ponašanjem i odlukama upravljaju široko uspostavljena moralna načela i norme. Ovo, svakako, ne znači da Tor nema nagonskog u sebi; ali, za razliku od Lokija, on svoje nagone najčešće uspijeva da iskontroliše.

---

⁵ Đuro Šušnjić, *Teorije kulture*, Fakultet umjetnosti UDG, Podgorica, 2014, str. 83.

⁶ Isto, str. 85.

Odgovor na pitanje zbog čega publika voli Lokija najvjerojatnije, dakle, leži u činjenici da publika uz značajnu dozu identifikacije reaguje na njegovu slobodu koja se prije svega odnosi na to da Loki svoje nagone zadovoljava bez obzira na posljedice.

Možda je i pametnije i bolje u životu biti poput Tora, ali svi mi duboko u sebi katkad poželimo da budemo – Loki.

3. Loki i Nordijska mitologija u kontekstu opusa kompanije Marvel

Kao što smo i u uvodnim napomenama najavili, često se spominju razlike, odn. neusaglašenosti kad su u pitanju mitološke reinterpretacije, kako u raznovrsnim umjetničkim djelima uopšte, tako i u konkretnom slučaju reinterpretacije djelova nordijske mitologije u kontekstu građenja nekih od likova i njihovih odnosa u okviru Marvelovog univerzuma. Viktorija Pael u svojoj studiji pokušava da objasni zašto je to tako i jedan od razloga koji navodi jeste poimanje vremena i prostora, te sami društveni kontekst u kojem danas živimo; nasuprot vremenu koje se, u ovom konkretnom slučaju, tiče nastanka nordijske mitologije. Ona objašnjava da se karakteristike Lokija u nordijskoj mitologiji mogu predstaviti kao *zlo*, a te iste karakteristike mogu biti različito prihvaćene i predstavljene od strane Marvelovih autora zbog kulturoloških razlika.

Ona navodi i to da važnost semiologije u prikazivanju mitologije može biti definisana od strane čitatelja, odn. približavanjem njihovih iskustava vrijednostima i emocionalnim reakcijama junaka, te da igra veoma važnu ulogu u shvatanju i reprezentaciji likova.⁷ Kad uzmemo u obzir ovo objašnjenje Viktorije Pael možda možemo shvatiti zašto u Marvelovim filmovima i stripovima ne vidimo Lokija baš kao potpunog negativca, već kod njega prepoznavamo mnoge osobine koje nam se čine bliskim. On, na primjer, u vrijeme Ragnaroka, u poznatoj Marvelovoj ekranizaciji, pokušava da pomogne svom bratu; a nešto slično čini i u nosećem stripu albuma koji analiziramo kad poželi da Tor i on, ipak, postanu složna braća i da zajedno prkose sudbini.

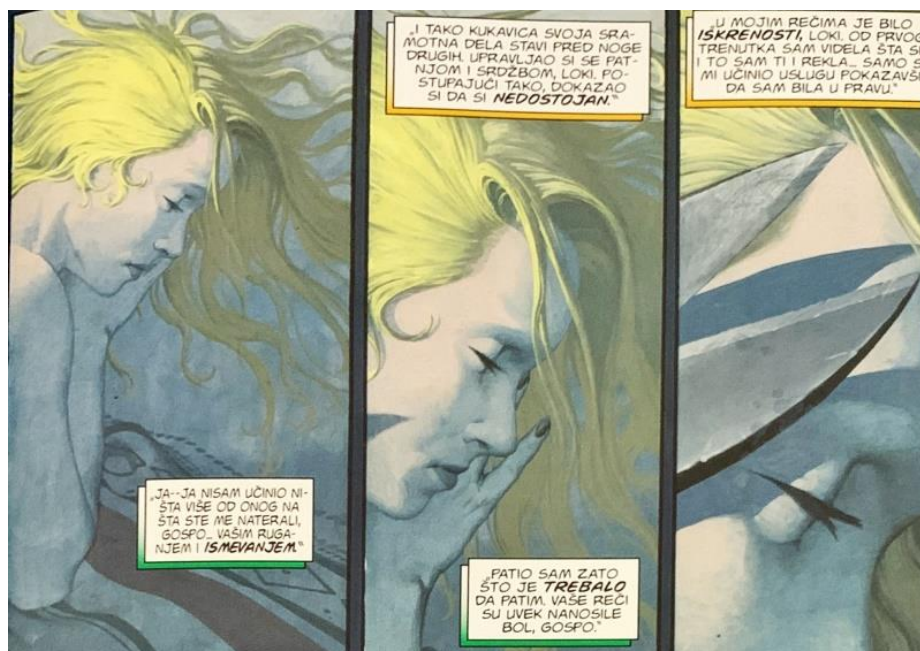
Fokusiraćemo se i na neke razlike koje smo primjetili kad je konkretno riječ o poređenju analiziranog strip albuma i navoda iz Gejmenove knjige. Kako strip koji obrađujemo obuhvata samo određena dešavanja u nordijskoj mitologiji ukazaćemo samo na nekoliko detalja. Lokijevi

---

⁷ V. Powel, *Loki: myth vs Marvel, How do the representations of Loki differ between Norse mythology and Marvel's cinematic portrayal?*, loc. 49.

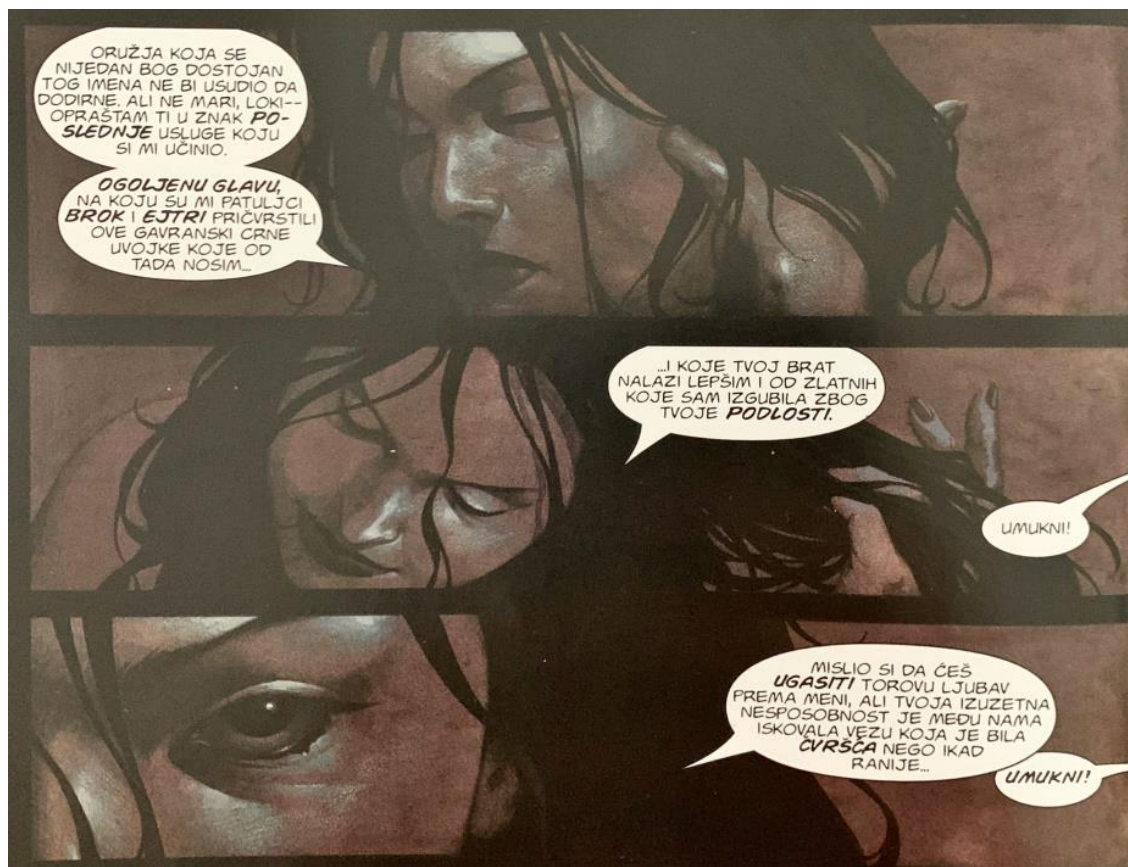
roditelji u mitologiji su otac Farbauti i majka Lafej, a u stripu je obrnuto: otac mu je Lafej, a majka Farbauti. Mitologija kaže da je Loki pobratim Odinov, a u Marvelovoj interpretaciji on je Odinov usvojeni sin. To su, svakako, neke od ključnih razlika karakterističnih za širi Marvelov opus, ali postoje i najmanje dvije u Marvelovom univerzumu manje zapažene razlike koje se konkretnije odnose upravo na ovaj strip album.

Naime, u obje priče iz ovoga izdanja u kojima se ta dva lika pojavljuju (*Tor i Loki – Braća po krvi*; *Razonoda i varke*), odnosi između Lokija i Hel generalno su prikazani kao odnosi između dvije komplementarne strane zla. Nema u tom njihovom odnosu ni najmanje naznake koja bi nam mogla ukazati na to da se radi o relaciji između oca i kćerke, što u nordijskoj mitologije njih dvoje zapravo i jesu. Osim ovog „uprošćavanja“ njihovog kompleksnijeg odnosa, i jedan drugi detalj djelimično odudara od mitološke matrice koju opisuje Gejmen. U stripu *Tor i Loki – Braća po krvi* opisan je događaj u kojem je Loki ošišao Sif, Torovu veliku ljubav, i oduzeo joj u potpunosti prekrasnu zlatnu kosu, što se donekle podudara s Gejmenovim opisom ove situacije u mitološkoj ravni. Ipak, u stripu Sif ima crnu kosu koju su, kako ona kaže, za nju napravili patuljci Brok i Ejtri; a u Gejmenovoj interpretaciji mitologije – Sifinu novu zlatnu periku (koja, kad se stavi na glavu, prijanja za korijen već pokidanih vlasi i nastavlja da raste kao da je riječ o njenoj pravoj kosi) napravili su Ivaldijevi sinovi.

Sl. 5: Scena iz stripa *Tor i Loki – Braća po krvi*, Loki ostavlja Sif bez kose.

Sl. 6: Scena iz stripa *Tor i Loki – Braća po krvi*, Sif govori o svojoj kosi.

Već smo istakli da Viktorija Pael ovakve otklone od mitološke narativne matrice objašnjava današnjim različitim poimanjem vremena i prostora, te društvenog konteksta u kojem žive, kako autori Marvelovog fiktivnog univerzuma, tako i svi mi: predstavnici njihove mnogobrojne publike. U vezi s ovim razumljiva su i brojna prilagođavanja i simplificiranja mitoloških obrazaca uzrokovana kulturološkim, svjetonazorskim, pa i dramaturškim, tržišnim i drugim praktičnim razlozima. Ako se već možemo složiti s tim da se ovakva prilagođavanja na neki način mogu smatrati *razumljivim*, čini se da je jedino pitanje koje nam ostaje i koje ćemo uvijek biti u prilici da postavimo, kao i da o njemu polemišemo, sljedeće: Da li je baš svako od tih prilagođavanja uvijek i *neophodno*?

4. *Tor i Loki – Braća po krvi* i pet autorskih „zamki“ Skota Meklauda

Makedonski dramski autor i teoretičar drame Goran Stefanovski godine 2003. napisao je izuzetno inspirativnu knjigu *Мала книга на станицу (Mala knjiga zamki)*, koja je kasnije prevedena na mnoge svjetske jezike i koja predstavlja koristan, te krajnje praktičan vodič kroz autorske zamke koje vrebaju svakog dramskog pisca na putu do slave.⁸ Pandan ovoj knjizi u svijetu stripa nesumnjivo je knjiga Skota Meklauda iz 2006. *Making Comics (Kako se pravi strip?)*.⁹ I u Meklaudovoj knjizi, kao i u knjizi Stefanovskog, pred autore se postavljaju brojne zamke/izazovi, ali – za razliku od dramskog pisca koji treba da odgovori zamkama koje se odnose na odabir: mjesta, vremena, karaktera/lika, radnje, motivacije i tačke gledišta – jedan autor stripa mora da obrati pažnju i na komplementarne, te za ovaj medij posebno karakteristične, izbore: trenutka, kvadrata stripa, sadržaja slike i njene izvedbe; te izbora riječi i protoka radnje.¹⁰

Skot Meklaud je jedan od najznačajnijih savremenih američkih autora i teoretičara stripa. Osim brojnih umjetničkih ostvarenja, objavio je i tri izuzetno važne knjige iz oblasti teorije stripa, koje su na izvanredno originalan način realizovane u formi svojevrstnih teorijskih strip albuma.¹¹ Kreativnim radom u ovoj oblasti počeo je da se bavi tokom osamdesetih godina prošloga vijeka, danas ima i značajnu ulogu kao zagovornik zaštite autorskih prava u kreativnim industrijama, ali i kao pobornik upotrebe novih tehnologija u stvaranju i distribuciji stripa kao umjetnosti.

Koristeći njegovih 5 elemenata segmentacije procesa pravljenja stripa pokušaćemo da analiziramo neke aspekte strip albuma *Tor i Loki – Braća po krvi*.

Kao što smo već vidjeli, ovo izdanje sastoji se od četiri pojedinačna strip ostvarenja kreirana u različitim vremenskim periodima. Osim nosećeg stripa iz 2017, koji su uradili R. Rodi i E. Ribić, tu su i dva reprints iz šezdesetih godina prošlog vijeka: *Moćni Tor – Zarobljen od Lokija, Boga podvale* (1962) i *Priče iz Asgrada doma moćnih nordijskih bogova! – Dolazak Lokija* (1965)

⁸ Горан Стефановски, *Мала книга на станицу (помагало за пишување драми)*, Табернакул, Скопје, 2003.

⁹ Scott McCloud, *Making Comics, storytelling secrets of comics, manga and graphic novels*, HarperCollins Publishers, New York, 2006.

¹⁰ Zanimljivo je istaći da je ova Meklaudova klasifikacija izborâ koji se postavljaju pred jednog autora stripa već uspješno korišćena kao svojevrstan analitički alat u naučnim tekstovima koji se tiču teorije stripa i u našoj sredini (V. Nenad Vujadinović, Luka Rakojević, Nikola Vukčević, *O jeziku stripa Dušana Vukotića*, Cetinjski filološki dani, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, 396-397).

¹¹ Već spomenutoj knjizi *Making Comics* (2006) prethodila su podjednako važna i uticajna ostvarenja *Understanding Comics* (Harper Perennial, New York, 1993) i *Reinventing Comics* (William Morrow Paperbacks, New York, 2000).

autorâ Stena Lija i Džeka Kirbija; te dio epizode *Tor*, u ovom izdanju objavljen pod naslovom *Razonoda i varke* (2007), koji su uradili Dž. M. Stražinski i O. Koipel.

U ovu kratku analizu krenućemo hronološki, počevši od dva reprinta iz šezdesetih.

U zanatskom smislu, obje epizode rađene su na skoro identičan način. Meklaud piše da je *izbor trenutka* radnje kojom počinje strip izuzetno važan jer, ukoliko je dobro odabran, omogućuje i efikasno trasiranje daljeg toka razvoja priče. U oba stripa autori počinju scenom koja odmah zavodi čitaoca što omogućuje da i svaki naredni momenat u razvoju radnje bude plasiran na odgovarajući način. U *Moćnom Toru* priča se otvara intrigantnom scenom Lokijevog bjekstva iz zarobljeništva, a u stripu *Dolazak Lokija* prvi kvadrati prikazuju epsku bitku između Odina i Laufeja, što znači da u oba slučaja epizode započinju snažnim i ubjedljivim akcionim scenama.

Izbor kvadrata je važan kao faza u kojoj se odlučuje kako kadrirati radnju da bi se prikazali određeni detalji, s ciljem da se čitaocu priušti osjećaj kao da se i sâm nalazi usred dešavanja. U epizodi *Moćni Tor* primjećujemo da su svi prizori smješteni u manje panele u kojima su pretežno prikazane scene s mnogo detalja, cilj autora je očigledno bio da nam što neposrednije, praktično „izbliza“, dočaraju borbu između Tora i Lokija; dok je u epizodi *Dolazak Lokija* napravljena kombinacija prizora u okvirima malih i velikih panela. Na manjim panelima se detaljno i iz neposredne blizine prikazuje neki trenutak, a na većim panelima je iz šireg rakursa prikazana raskošno ilustrovana bitka između Odina i Laufeja i njihove vojske. Naravno, ni ovo nije urađeno uvijek na isti način. Na većim panelima ne prikazuju se samo scene koje nam iz šire perspektive daju bolji uvid u akciona dešavanja s velikim brojem likova, kao što se ni mali paneli ne koriste samo za prikazivanje sugestivnih detalja: Lijev scenario i Kirbijeva majstorska ruka uspijevaju da u kontekstu kompletne epizode uspostave odgovarajući balans između ovih, samo naizgled, u zanatskom smislu, udaljenih perspektiva.

Izbor sadržaja slike i njene izvedbe vezani su za momenat kad se uzima četkica u ruke i kad se svi pripremljeni materijali stavljaju na papir, to je trenutak u kojem počinje vizuelna magija, onaj čas kad crtač svojim umijećem pokušava da dopre direktno do srca čitalaca. Crtanje je, naravno, jedan od najvažnijih segmenata u umjetnosti stripa, jer od uspješnosti koja se postiže upotrebom ove vještine veoma često uveliko zavisi i krajnji rezultat rada. Umjetnik mora da na sebi svojstven način prikaže dešavanja u stripu i to tako da svaki pokret, svaka ekspresija, svaki znak budu jasni čitaocu. „Bez obzira na to koji ste stil rada na slici izabrali,“ piše Meklaud, „prvi i najvažniji posao

vaših slika je da komunicirate brzo, jasno i ubjedljivo s čitaocem¹² Sadržaj slike mora biti od ključne važnosti za priču. Nesumnjivo je da je Džek Kirbi u ovim svojim radovima odgovorio zadatku. Njegov stil koji karakterišu jarke boje, precizno definisane linije, uz pomoć kojih svaki pokret, svaki detalj i svaka facijlna ekspresija kod aktera u stripu biva jasno prikazana – omogućavaju čitaocu da lako prati i razumije radnju.

Sl. 7: Moćni Tor – Zarobljen od Lokija, Boga podvale, 1962. godine, scena borbe između Lokija i Tora.

¹² S. McCloud, *Making Comics*, str 26.

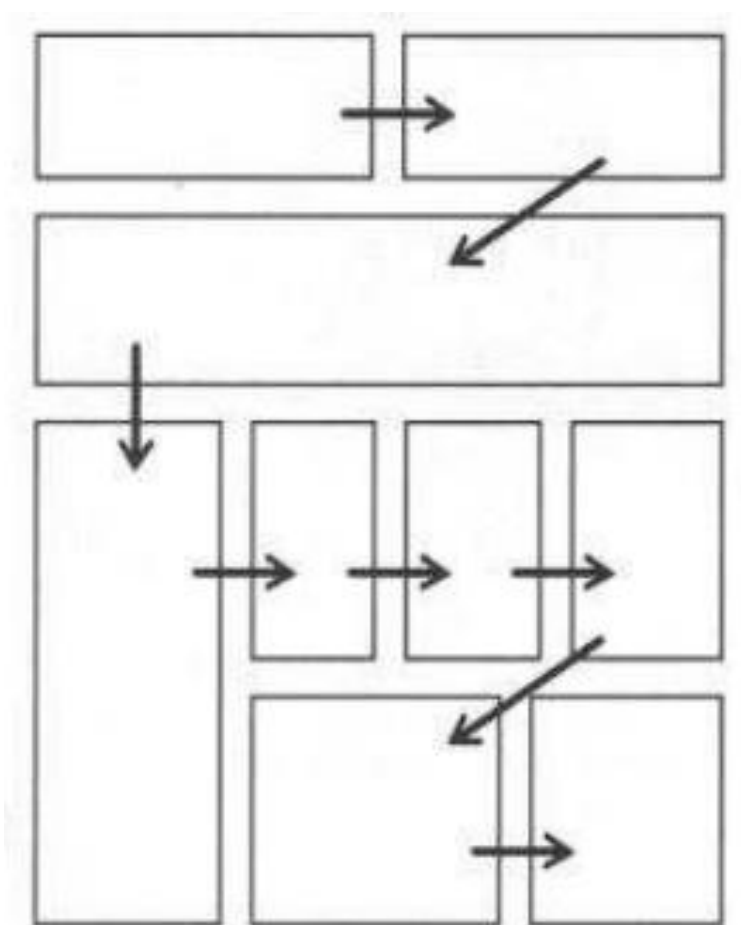

Sl. 8: Stranica iz reprinted *Priče iz Asgrada doma moćnih nordijskih bogova!* – Dolazak Lokija, scena bitke između Odina i Laufēja.

Izbor riječi je još jedan izuzetno važan faktor za konačni uspjeh kad je riječ o realizaciji djela u okviru *devete umjetnosti*. U objema dosad analiziranim epizodama Sten Li, scenarista i, slobodno se može reći, srce i duša Marvelovog svijeta u cjelini, u potpunosti dokazuje Meklaudov stav u vezi s tim da riječ stripu pomaže da omogući čitaocu da na najbolji mogući način i u potpunosti „utone“ u radnju. Snaga riječi je ogromna, a one se, u zanatskom smislu, često „mogu koristiti i za sažimanje priče, sumiranje ogromnih promjena u jednom opisu, što se, između ostalog, može

vidjeti i u prelazima sa scene na scenu.“¹³ Li suvereno pokazuje da nenadmašno vlada jezikom medija koji toliko dobro poznaje.

Peta „stanica“ Meklaudove segmentacije je *izbor protoka radnje*. Strip je medij koji ima specifična pravila „čitanja“. Iskusni stvaraoci odlično poznaju perceprivne navike čitalaca, te se otud i brinu o tome da njihovim rasporedom nikad nikad ne zbune svoju publiku. Uobičajeni slijed kojim pratimo radnju plasiranu kroz niz kvadrata stripa kreće se u pravcu: s lijeva na desno i odozgo prema dolje; a naredno Meklaudovo grafičko rješenje jasno ukazuje i na situacije (naravno, i na rješenja) koje bi se, početniku u ovoj kreativnoj sferi, možda mogle učiniti dvojbenim.

Sl. 9: Grafički prikaz uobičajenog slijeda kojim pratimo radnju u stripu.¹⁴

¹³ Isto, str 31.

¹⁴ Isto, 32.

Oba Lijeva i Kirbijeva stripa jednostavno su postavljena, na tradicionalan način, i njihovi paneli se bez ikakvih komplikacija čitaju s lijeva na desno. U *Moćnom Toru* po strani prosječno ima po 7 panela, dok u *Dolasku Lokija*, zbog česte upotrebe različitih dimezija kvadrata, po strani ima 3-4 panela.

Dio epizode iz stripa *Tor* (2007; Dž. M. Stražinski, O. Koipel) naslovljen kao *Razonoda i varke* počinje scenom u kojoj Loki, u tijelu zagonetne žene, dolazi kod Hel i traži uslugu od nje. *Izbor momenta* u kojem Loki iz sadašnjosti odlazi u prošlost i tranzicija prema toj sceni atraktivno je izvedena s namjerom da probudi znatiželju kod čitalaca. Strip se i dalje odvija u tom ritmu održavajući tenziju adekvatnim izborom kvadrata, te izborom sadržaja slika i njihovom izvedbom u maniru koji se približava estetici filmskog *storyboarda*. Savremena postavljenost kvadrata umnogome se razlikuje od tradicionalne, što podrazumijeva i drugačiji odnos prema realizaciji protoka radnje, naravno, uz poštovanje spomenutih uzusa koji se tiču izlaženja u susret perceptivnim navikama čitalaca. Tako su nerijetki i kvadrati koji prevazilaze ograničenja jedne stranice stripa i koji se mogu sagledati samo u komplementarnoj sinergiji prostora dviju širom otvorenih strana. Ovakvom vrstom kompozicije stiče se utisak da se scene prelivaju jedna u drugu, a jukstapoziciono postavljanje situacija u kojima možemo vidjeti široke planove i česte elemente krupnog kadriranja daju ovome ostvarenju izrazitu dozu sinematičnosti. *Izbor riječi* je precizan, replike su lapidarne i koncizne, a komplementarnost teksta i slike takođe se ostvaruje u sinematičkom duhu.

Sl. 10: Dvije stranice iz stripa *Tor - Razonoda i varke*, scena susreta Lokija i divova.

U formalno-stilskom smislu slična je i situacija koja karakteriše noseći uradak, strip *Tor i Loki – Braća po krvi* (2017; R. Rodi, E. Ribić) i ovo se odnosi, kako na izbor kvadrata i sadržaja slika i njihovih izvedbi, tako i na izbor riječi i protok radnje u cjelini.

Analiza izbora momenta u ovome stripu zaslužuje posebnu pažnju. Već u prvom panelu uspostavlja se visok nivo dramatičnosti. Okovani Tor kleči pred Lokijem koji stoji na tronu. Priča počinje klimaksom prethodno neispričane storije.

Sl. 11: *Tor i Loki – Braća po krvi*, uvodni panel.

Ovakav izbor početnog trenutka neminovno najavljuje kompleksnu avanturu. Tor je na koljenima, Loki drži žezlo u ruci i postaje jasno da je jedini put kojim možemo nastaviti onaj koji vodi u dubinu Lokijeve duše.

Česti fleš-bekovi, odnos prema Hel i Karnili, sjećanje na djetinjstvo i na Odina, razbuktavanje i obuzdavanje bijesa, kolebanja, traganje za providenjem i kasno buđenje samilosti – daju cjelovitu i detaljnu mapu Lokijeve duše. Momenti istrgnuti iz onoga što obično nazivamo podražavanjem stvarnosti prepliću se reminiscencijama i s trenucima u kojima se odvija borba unutar Lokijevog

bića; tamni tonovi daju posebnu auru ovom djelu prosto „satkanom“ od precizno izabranih isječaka potpuno raznorodnih i neočekivano uklopljenih trenutaka.

Sl. 12: Dvije stranice iz stripa *Tor i Loki – Braća po krvi*, sukob između Lokija i Sif.

Osim izrazite sinematičnosti, ova neponovljiva komponenta *izbora čitavog niza trenutaka* koji, umjesto na uobičajeni sukcesivan način, veoma često teku kao paralelni tokovi jedne iste narativne matrice, čine od od ovoga stripovskog ostvarenja pravo remek-djelo *devete umjetnosti* – unikatni Lokijev put: sa stazama koje se račvaju.

5. Zaključak

Kao što smo i u Uvodnim napomenama naveli, cilj ovoga rada bio je da se kroz analizu jednog konkretnog ostvarenja iz domena *devete umjetnosti* osvrnemo na neke relacije koje se tiču popularne kulture i mitoloških tema, kao i da ukažemo na neke važne teorijske, ali i zanatske aspekte koji karakterišu ovaj zanimljiv i, često, intrigantan odnos.

U kontekstu analize strip albuma *Tor i Loki – Braća po krvi* konkretno su razmatrani detalji koji se tiču odnosa između dva glavna lika iz ovoga djela u jednom širem kulturološkom kontekstu, kao i u kontekstu opisa koji o njima daje Nil Gejmen u svojoj knjizi *Nordijska mitologija*; a s posebnim akcentom na lik Lokija, kontroverznog mitološkog (naravno, i Marvelovog) junaka zbog kojega je, kako duhovito zapaža Nil Gejmen, a o čemu smo u tekstu već pisali „svijet zanimljiviji, ali manje bezbjedan“.

U radu je ukazano na konkretnija podudaranja, ali i na otklone u smislu tumačenja i nešto širih obrazaca iz nordijske mitologije u kontekstu tzv. Marvelovog univerzuma, naročito kad je riječ o ovdje detaljnije analiziranom stripovskom ostvarenju. Na kraju je strip album *Tor i Loki – Braća po krvi* sagledan i u kontekstu nekih od teorijskih i zanatskih postavki američkog crtača i teoretičara stripa Skota Meklauda; a rad smo zaokružili i jednim mogućim novim početkom: ilustracijom Lokija koju je uradio mladi crnogorski strip crtač Luka Cakić, nesumnjiva svjetska umjetnička zvijezda u usponu.

6. Appendix (umjesto naslovnice)

Sl. 13: Crtež Lokija Luke Cakića.¹⁵

¹⁵ Luka Cakić (1990) je crnogorski profesionalni strip crtač i ilustrator. Profesionalno se bavi crtanjem od 2015. godine i dosad je uradio veći broj domaćih i internacionalnih projekata, među kojima su: *Lovćen* (izložba ilustracija pod pokroviteljstvom Ministarstva nauke Crne Gore, Podgorica, 2017), *The Retreat to Avalon* (scenarista Sean Poage; Made it Global, 2018); *Crestfallen* (scenarista Kris Dybeck; kickstarter projekat, 2020) i dr.

7. Spisak slika

Sl. 1: Naslovna strane strip albuma <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i>	5
Sl. 2: Kvadrat/panel iz stripa <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> , Loki i reptil.....	7
Sl. 3: Stranica iz stripa <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> , završna scena.....	8
Sl. 4: Stranica iz reprinta <i>Moćni Tor – Zarobljen od Lokija, Boga podvale</i> , završna sekvenca...	10
Sl. 5: Scena iz stripa <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> , Loki ostavlja Sif bez kose.....	14
Sl. 6: Scena iz stripa <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> , Sif govori o svojoj kosi.....	15
Sl. 7: <i>Moćni Tor – Zarobljen od Lokija, Boga podvale</i> , 1962. godine, scena borbe između Lokija i Tora.....	18
Sl. 8: Stranica iz reprinta <i>Priče iz Asgrada doma moćnih nordijskih bogova! – Dolazak Lokija</i> , scena bitke između Odina i Laufėja.....	19
Sl. 9: Grafički prikaz uobičajenog slijeda kojim pratimo radnju u stripu.....	20
Sl. 10: Dvije stranice iz stripa <i>Tor - Razonoda i varke</i> , scena susreta Lokija i divova.....	22
Sl. 11: <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> , uvodni panel.....	23
Sl. 12: Dvije stranice iz stripa <i>Tor i Loki – Braća po krvi</i> , sukob između Lokija i Sif.....	24
Sl. 13: Crtež Lokija Luke Cakića.....	26

8. Citirana i korišćena literatura

Eisner Will, *Comic and sequential art*, Poorhouse Press, Florida, 1985.

Eisner, Will, *Graphic storytelling and visual narrative*, Poorhouse Press, Florida, 1996.

Gejmen Nil, *Nordijska mitologija*, Laguna, Beograd, 2017.

McCloud Scott, *Understanding comics*, Harper Perennial, New York, 1993.

McCloud Scott, *Reinventing comics*, William Morrow Paperbacks, New York, 2000.

McCloud Scott, *Making Comics, storytelling secrets of comics, manga and graphic novels*, HarperCollins Publishers, New York, 2006.

Powel Victoria, *Loki: myth vs Marvel, How do the representations of Loki differ between Norse mythology and Marvel's cinematic portrayal?*, Amazon Kindle Edition, Seattle, 2018.

Rodi Robert, Ribić Esad, *Tor i Loki - Braća po krvi*, Phoenix press, Beograd, 2017.

Стефановски Горан, *Мала книга на станици (помагало за пишување драми)*, Табернакул, Скопје, 2003.

Šušnjić Đuro, *Teorije kulture*, Fakultet umjetnosti UDG, Podgorica, 2014.

Vujadinović Nenad, Rakojević Luka, Vukčević Nikola, *O jeziku stripa Dušana Vukotića*, Cetinjski filološki dani, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, 393-400.